

Gemenskapens betydelse i att skapa helgon i det medeltida Sverige

SARA E. ELLIS NILSSON*

Linnéuniversitetet

Johanna Tynnelä-Haapamäki, *Constructing Episcopal Sainthood in Late Medieval Sweden: the Cases of Brynolphus Algoti and Nicolaus Hermanni* (Helsingfors: Teologiska fakulteten, Helsingfors universitet 2022). 244 s.¹

Det hör till ovanligheterna att den nordiska helgonkulten utgör föremål för en doktorsavhandling, i vilket fall om det helgon som är fokus för studien råkar vara någon annan än heliga Birgitta. En nyligen avlagd avhandling vid Helsingfors universitet har dock gjort just detta och i stället riktat blicken mot två biskopshelgon från det senmedeltida Sverige.

I sin avhandling analyserar Johanna Tynnelä-Haapamäki hur de medeltida biskoparna Brynolf Algotsson av Skara (d. 1317) och Nicolaus Hermansson av Linköping (d. 1391) skapades som helgon genom skriftliga traditioner, vilket här kallas "konstruktion". Den forskning som ligger till grund för denna avhandling visar att Tynnelä-Haapamäki behärskar många språk, att hon har kunskap om forskningsläget inom ett antal forskningsfält med anknytning till helgonkult, flera olika slags källmaterial och medeltida social och politisk historia. Avhandlingen visar också på en förståelse för hur den kyrkliga och världsliga eliten fungerade under den senmedeltida perioden, och för det sätt på vilket källmaterial producerades – från publikens förväntningar till kyrkliga rättsliga strukturer och narrativa sedvänjor. Även om kulterna av dessa två helgon tidigare har diskuterats enskilt och utifrån andra perspektiv, utger Tynnelä-Haapamäkis omfattande studie ett nytt bidrag till området.

* Fil. dr i historia; fakultetsopponent.

1. *Historisk tidskrift* publicerar i regel endast avhandlingsrecensioner av doktorsavhandlingar i historia och ekonomisk historia framlagda vid svenska lärosäten. I undantagsfall och efter beslut av redaktören kan dock även avhandlingar av stort intresse för svensk historievetenskap framlagda vid utländska universitet recenserars i detta format. Reds anm.

Båda dessa biskopar var historiska personer vilkas arbete har satt betydande spår i de respektive stift där de verkade. De har även bidragit till Sveriges litteraturhistoria genom sitt författande av liturgiska texter. Brynolf Algotsson tillhörde högfrälset och var son till en lagman. Efter flera års studier utomlands och arbete som kanik, blev han vald till biskop av Skara under 1240-talet och var kvar i ämbetet fram till sin död i 1317. Under hans tid som biskop anses han ha författat flera officier till bland andra de inhemska helgonen Elin av Skövde och Eskil av Södermanland. Hans stöd för Elins kult anses betydande för dess framgång. Verksam något senare var Nicolaus Hermansson av borgerlig härkomst och släkt med flera män som valde kyrkan som karriärbana. Nicolaus blev senare vald som biskop av Linköping 1375, ett ämbete han höll fram till sin död i 1391. Han är också känd för att ha haft nära samband med heliga Birgitta och hennes familj, samt ha verkat för Birgittas kanonisation.

Valet att jämföra två heliga biskopars kulter och ta reda på hur de framställdes i olika källor, i synnerhet i hagiografiskt källmaterial, har visat sig fruktbart. Avhandlingen vilar på en stabil grund och visar på omfattande förståelse av de undersökta primärkällorna, med en presentation av den bakgrund som är nödvändig för att förstå forsknings sammanhanget. Kanonisationsprocesserna för dessa två biskopar ägde rum vid ungefär samma tidpunkt, vilket ger en bra grund för en jämförande studie över hur de konstruerades som helgon. Dessutom möjliggör denna komparativa metod nya insikter rörande det studerade källmaterialet. Avhandlingen tar också upp frågor om hur sedvanliga kriterier – vad som i avhandlingen benämns ”traditionella” eller ”konventionella” – för helgonskap, har påverkat konstruktionen av en person som helgon under sen medeltid, och jämför detta med den praxis som under senmedeltiden i högre grad kom att tillämpas, nämligen kompletteringar med mer specifika, unika drag hämtade från personens faktiska liv.

Avhandlingen är noggrant grundad i forskningsläget. Den tar fasta på det arbete som utförts av en mängd olika forskare, på olika språk, och med bakgrund i olika sammanhang under det senaste århundradet. Genomgången omfattar forskare som, till exempel, Aviad Kleinberg, Ellen Jørgensen, Anders Frøjmark, Pierre Delooz, André Vauchez, Meri Heinonen, Katherine J. Lewis, Tryggve Lundén, Herman Schück, Thomas Wetzstein, Donald Weinstein och Rudolph M. Bell, bland många andra.

Som framgår av ovanstående är avhandlingens metod främst komparativ. Den har ett löst teoretiskt ramverk som inkorporerar helgonskapandeprocesser, maskuliniteter, levd religion, (till viss del) mytbildning och muntliga traditioner (åtminstone såsom dessa speglas i medeltida texter). Som exempel tillämpas begrepp som ”traditionell helgonskap” såsom tidigare definie-

rats av bland andra Delooz, för att undersöka hur den process då biskoparna skapades som helgon skilde sig från eller passar in i tidigare helgonskapan-deprocesser. I analysen över helgon och uttryck för medeltida maskuliniteter tillämpas därtill begreppet "manliness" och hur biskoparna kunde ses som en del av en "normative performance of maleness", det vill säga enligt Michell M. Sauers definition (s. 119).

Diskussionen lyfter vem som skapade kulterna av dessa helgon, om möjligt nämns dessa personer vid namn, och det undersöks hur väl de kände helgonen i fråga. Den heliga Birgitta, och i förlängningen medlemmar av birgittinerna, ges en stor roll i uppbyggnaden av båda dessa kulter. Resultaten av skapandet av dessa helgon presenteras enligt ett antal teman som har att göra med de heliga biskoparnas ställning inom kyrkan, hur de upplevdes som dygdiga individer och som mirakelarbetare. Ett resultat visar att även om biskopshelgon i allmänhet, och på ytan, verkar vara mycket lika och förutsägbara, kan man vid närmare granskning se att många detaljer har skiljt sig åt. I det aktuella fallet kan dessa olikheter ha berott på tidsskillnaden, det vill säga när biskoparna levde, eller på vittnenas sviktande minnen i vittnesmålen vid kanonisationsprocesserna. En av de viktigaste, och övertygande, diskussionerna i avhandlingens resultat handlar om betydelsen av samhället eller vissa gemenskaper, såsom birgittinerna eller domkapitlet, för skapandet och uppbyggandet av ett helgon. Ännu mer diskussion om dessa olika former av gemenskaper skulle ha berikat avhandlingens slutsatser.

Avhandlingen är imponerande källrik, och det material som undersöks är högst relevant för ämnet och forskningsfrågorna. Även om de två helgonen inte var samtida under sin livstid och deras kulter startade vid olika tidpunkter, har de viktigaste hagiografiska källorna som undersökts – det vill säga de kanoniseringsprocesser som innehåller de viktigaste biografiska källorna inklusive mirakelsamlingar – författats samtidigt som en del av ett gemensamt kanoniseringsförsök. De utgör därför ett lämpligt komparativt källmaterial. Genom att även använda dokumentära källor undersöker avhandlingen ett brett material som har haft betydelse för hur ett helgon konstruerades. Allmänt i avhandlingen framgår det tydligt när resultaten baseras på hagiografiskt eller historiografiskt material.

I avhandlingen dras slutsatsen att skapandet av ett helgon innehåller element av så kallade traditionella drag såväl som unika egenskaper som gör en vanlig människa till en helig sådan och på ett sätt som samtiden kan acceptera, vilket i sig inte är en radikal ståndpunkt eller ett radikalt resultat, utan har en stadig grund i och bekräftar tidigare forskning. Dock ger denna avhandling även nya perspektiv genom att tillämpa tidigare teorier på nya, oprövade fall och genom att testa validiteten av tidigare forskning genom att undersöka två biskopshelgon som inte tidigare har prövats på detta vis.

Vad gäller den övergripande strukturen är den tydlig, varvid de tematiska avsnitten och underkapitlen utgör en struktur som på ett tillfredsställande sätt presenterar underlag för att besvara forskningsfrågorna inom avhandlingens teoretiska ram. Bakgrunden har ett tydligt fokus på hur kanonisationsprocesserna fungerade och vilka vittnen som valdes ut, även om vissa nyanser saknas när det gäller till exempel den tidiga utvecklingen av officiell påvlig kanonisering och hur *vitae* (helgonbiografier) skrevs. Avhandlingen innehåller också flera användbara bilagor: en tidslinje, tabeller med förteckningar över kanonisationsprocesserna och nämnda vittnen, samt släkträd för de båda helgonen. Resultaten visar på ett övertygande sätt hur viktiga samhällsgrupper – rent allmänt men i synnerhet birgittinerna och deras nätverk samt domkapitlen – var för att skapa helgon, och där biskopshelgon tolkas som förebilder för det övriga samhället. Den viktigaste skillnaden är att skildringen av Nicolaus bygger på mer personliga, färskare minnen som är förankrade i det samtida samhället, medan skildringen av Brynolf är konstruerad via en form av gemensamt historiskt minne.

Det finns ett par egendomligheter i avhandlingen som bör tas upp. Den första har att göra med källmaterialet. Även om det valda materialet – kanoniseringsprocesserna, helgonbiografier, mirakelsamlingarna, Birgittas uppenbarelser, och de dokumentära källorna såsom breven – ger en solid grund och avhandlingen står stadigt med dessa texter, borde ett tydligare argument för att inte inkludera de tillgängliga liturgiska källorna ha lagts fram. I synnerhet borde alla unika liturgiska lektioner (så kallade *lectiones*) för dessa helgons festdagar ha fungerat som en ovärderlig källa i en avhandling om hur dessa män konstruerats som helgon. Deras utelämnade borde ha motiverats.²

Vidare, även om varje avsnitt i avhandlingen är tydligt beskrivet (s. 19) och introduceras i inledningen, skulle en explicit förankring i det teoretiska ramverket i början av varje avsnitt, liksom en tydligare diskussion om hur författaren valde dessa särskilda teman, ha gynnat avhandlingen. I anslutning till detta finns några användbara begrepp som introduceras i inledningskapitlet, till exempel *lived religion* (levd religion), som inte är tydligt närvarande i slutdiskussionen och slutsatserna. Överlag kunde slutsatserna gällande dessa teoretiska begrepp ha presenterats tydligare i det sista kapitlet.³

2. Under disputationen visade respondenten tydligt att hon faktiskt hade övervägt dessa frågor och att det berodde på en medveten avgränsning av källorna. I detta fall resonerade hon om att just den sortens liturgiska källmaterial skulle spegla andra aspekter av helgonskapandet än dem som hon undersökte.

3. Under disputationen gav respondenten återigen tydligare svar på hur hennes slutsatser relaterades till och kunde utvidgas genom att ta hänsyn till exempelvis levd religion, då hon nämnde hur de undersökta gemenskapernas beteenden och främjande av dessa biskopar som helgon kunde tolkas som just ett sätt att uttrycka levd religion.

Frågan om kultens betydelse och utveckling innan kanoniseringsprocesserna framställs emellanåt som mindre viktig då det är dateringen av detta källmaterial (början av 1400-talet) som blir drivande i avhandlingens argumentation och utgör grunden till analysen om kultens kronologiska utveckling, snarare än när kulten faktiskt startades i Brynolfs fall; vilket uppskattas till senast i mitten av 1300-talet. Dessutom finns det här och var några fraser och ordval som är oklara. Dessa språkliga fel är dock små och få.

Överlag betyder den regelbundna användningen av latinska citat med hjälpsamma översättningar att denna avhandling är tillgänglig för en bred publik och användbar även i undervisningen. Genom att Tynnelä-Haapamäki väljer att skriva sitt arbete på engelska gör hon det möjligt för en bredare publik att ta del av hennes forskning, vilket förhoppningsvis kommer att öka kunskapen om det medeltida Sverige och Finland även utanför Norden.

Således är denna avhandling ett vetenskapligt arbete som bygger på oberoende forskning och som ger ett originellt bidrag till hagiografen, det vill säga helgonkulten i allmänhet och skandinaviska hagiografiska studier i synnerhet. Avhandlingen fokuserar på två biskopshelgon från det medeltida Sverige vars kanoniseringsprocesser lämnades in till påvestolen vid ungefär samma tidpunkt. Även om dessa helgon levde vid vitt skilda tidsperioder i historien, utgör det sätt på vilket källmaterialet sammanställdes, det faktum att de båda var biskopar med karriärer inom kyrkan och det samtida intresset för att främja deras kulten i slutet av 1400-talet en god grund för denna jämförande studie.

Sammantaget ger avhandlingen en kritisk överblick av forskningsläget, teorier, metoder och källmaterial. Den övergripande analysen är konsekvent och relevant för forskningsfrågorna. Den innehåller ett originellt bidrag till kunskapen inom detta område. Detta arbete är också ett värdefullt bidrag till forskningen om medeltida biskopshelgon inom den latinska kyrkan generellt sett och i Norden i synnerhet.